

Pedagógia

Pálfi Zoltán

AZ ÓKORI KÖZEL-KELET OKTATÁSA A KIRÁLYI MAGYAR (PÁZMÁNY PÉTER) TUDOMÁNYEGYETEMEN*

A Kelet iránti figyelem több forrásból táplálkozott, és az ókori Közel-Kelet önmagáért, illetve vélt magyar őstörténeti vonatkozásaiért e figyelemnek csak kisebb részét alkotta.¹

Mindenekelőtt a Biblia iránti érdeklődést kell megemlíteni. Ennek köszönhetően hébert évszázadok óta oktattak a magyarországi egyetemeken, így 1635-től folyamatosan Pázmány Péter egyetemén is.² Ez az érdeklődés töretlen maradt, és az egyik legfőbb indukálójává vált a korabeli ásatások utáni érdeklődésnek. Egészen a 20. század második feléig uralkodó maradt az a felfogás, hogy a Közel-Keleten zajló ásatások eredményeit mindenképp összhangba hozzák a Bibliával és a klasszikus antikvitás hagyományával. A rendszeres tudósítások, beszámolók tehát ezen érdeklődés miatt kaphattak az egyéb tudományos újdonságoknál nagyobb figyelmet.

Bár időrendben a legfiatalabb, korábbi intézményesülése miatt a második helyen kell említeni az Osztrák-Magyar Monarchia keleti irányú gazdasági és politikai ambícióit. Az 1880-as évektől egyre nagyobb gondot jelentett egyrészt a képzett kereskedelmi szakemberek hiánya, másrészt olyan kereskedőké és diplomatáké, akik elfogadhatóan beszéltek keleti nyelveket (itt értelemszerűen modern nyelvekről van szó, és a keleti nyelvek fogalmába Kelet-Európa nyelveit is beleértették). 1883-ban jött létre egy keleti nyelvek oktatását célzó tanfolyam, ahol románt, szerbet és törököt tanítottak, de az évtized végére csak a szerb maradt.³ 1891-ben a már évtizedek óta létező Pesti Kereskedelmi Akadémia keretein belül a Keleti Kereskedelmi Tanfolyam, amely gyakorlatilag az első állami közgazdasági, kereskedelmi felsőfokú intézmény volt. Az első tanterve szerint a két balkáni és a francia nyelv, valamint a kereskedelmi szaktárgyak mellett 3 tanórát szántak a keleti néprajz és történelem oktatására.⁴ A tanfolyam gyors sikere hamar megfogalmazta az önállóvá válás igényét. Erre 1899-ben került sor, amikor létrejött a Keleti Kereskedelmi Akadémia.⁵ Az intézmény 1920-ig működött önállóan, ekkor rendeletileg beolvastották a Magyar Királyi Tudományegyetem mellett létrehozott közgazdaságtudományi karba.⁶ 1926-ban jött létre az új egyetemi karon belül egy Keleti Intézet, mely az akadémia célját folytatva a Balkán és a Közel-Kelet gazdasági és politikai viszonyait tanította. A négy féléves képzésre csak felsőbb évfolyamosok vagy más egyetemek hallgatói iratkozhattak be, ezzel is érzékeltetve, hogy haladó stúdiumokról van szó.⁷

* A pályamunka a 2016-os kari TDK-án I. helyezést ért el a pedagógia tagozatban. A 2017-es OTDK Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtártudományi Szekciójában különdíjat nyert el. Témavezető: Langerné dr. Buchwald Judit.

¹ *A magyar felsőoktatás és az ókori Közel-Kelet a két világháború között. Oktatók, tárgyak a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemen, és hatásuk a közoktatásban* című dolgozat egy fejezete. Elütéseket és kisebb pontatlanságokat leszámítva csak annyit változtattam, hogy önállóan is közölhető legyen.

² Komoróczy 2010.

³ Szógi 1995, 37.

⁴ Uo, 37–40.

⁵ Uo, 41–43.

⁶ Zsidi 1995, 83–84. Az „egyetem mellett” kifejezés nem véletlen: a közgazdasági kar státusza sokáig kérdéses maradt, sosem vált a Királyi Magyar Tudományegyetem részévé; ez a felemás állapot egészen 1934-ig, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem létrejöttéig tartott: uo 83. és 92–93.

⁷ Uo, 92.

Természetesen az ókori Közel-Kelet iránti érdeklődés is jelen volt nemcsak a tudományos gondolkodásban, hanem a nagyközönség körében is. A hazai sajtó gyakorlatilag a kezdetektől megemlékezett az újabb és újabb felfedezésekről, a 19. sz. második felében már könyvek is jelentek meg e témában. A tudományos érdeklődést az Archaeologiai Értesítő rendszeres beszámolóí, Goldziher Ignácnak George Smith ninivei könyvtárról és az ékirásról szóló könyvéről írt folytatásokban megjelent ismertetője mutatja, valamint az a tény is, hogy Henry C. Rawlinsont és Jules Oppertet az Akadémia egy évtizeden belül tagjává választotta.⁸ Ehhez az általános érdeklődéshez – melyet felerősített a fent említett, a bibliai, jelen esetben döntő részben az ószövetségi ismereteknek a látszólagos igazolása – egy sajátosan magyar érdeklődés is hozzájárult. Amint kiderült, hogy az ékirásos táblákon az akkád mellett egy addig ismeretlen, agglutináló nyelv található, egyből megkezdődött a potenciális rokonok keresése. Így került az érdeklődés homlokterébe a turáni, más néven az urál-altaji nyelvcsalád mint a lehetséges rokon nyelvek csoportja. Az abban az időben még tudományosnak számító nézet széles körben elfogadottá vált a magyar közvéleményben, és már abban az időben elkezdődött a dilettáns hasonlítgatások sorozata is. E támogatottság paradox módon jól megfért a Vámbéry Ármín képviselte török rokonsági elképzeléssel, holott ez esetben inkább a finnugorsághoz való erősebb kötődést jelentette volna. A sumer-magyar rokonság nemcsak dicső ősről gondoskodott, hanem a Monarchia többi, elszakadni kívánt nemzetiségével szemben is elsőbbséget biztosított volna.⁹ Az utolsó, még a tudomány kereteibe beleférő cikkek Galgóczy Jánostól jelentek meg a Zeitschrift für Assyriologie 1909-es és 1911-es számaiban, de szakmai körökben már akkor is visszhangtalanok maradtak.¹⁰ Az ezzel párhuzamos dilettáns nyelvészeket pedig már korábban nevetségessé tette Mahler Ede egy rövid írása a Magyar Nyelvőr 1904-es számában.¹¹ (A tudománynak a magyar közvélemény számára e kedvezőtlen fordulata nem mindig jelent meg a kor tankönyveiben sem.)

A Kelet iránti érdeklődés fentebb elkülönített forrásai egymásra is visszahatottak. A Biblia és az ókori Közel-Kelet esetében e kölcsönhatást nem kell magyarázni, hiszen eleve összetartozó térségről és időszakról volt szó. A kereskedelmi-politikai tevékenység megélénkülése ugyanakkor nemcsak e régió, illetve az Oszmán Birodalom akkori helyzetére irányította rá a figyelmet, hanem ezzel együtt a szélesebb nagyközönség fogékonyabbá vált az e területen zajló feltárások újabb eredményi iránt is.

E közegben a Királyi Magyar Tudományegyetem volt az a felsőoktatási intézmény, amely a leginkább képesnek mutatkozott a megnövekedett érdeklődés kielégítésére. Ahogy fentebb szó volt róla, héber nyelvet az egyetem megalakulásától kezdve tanítottak, a Biblia, ezen belül az Ószövetség ismerete magától értetődően tananyag volt és maradt a Hittudományi Karon, és az egyéb érintett keleti nyelvek is egyre nagyobb szerepet kaptak az oktatásban. A bölcsészkaron már 1863-tól felállt a keleti nyelvek tanszéke,¹² élén Vámbéry Árminnal, majd 1873-tól létrejött a sémi filológiai tanszék is, Hatala Péterrel az élen.¹³ A felfedezések, és ezzel párhuzamosan a tudomány fejlődése több új tanszék létrehozását is indokoltta. Már az 1878/79-es tanévben felterjesztették az igényt egy keresztény régészeti tanszék létrehozására,

⁸ A 19. században megjelent írások rövid felsorolása: Komoróczy 2010.

⁹ Uo, ill. Pálfi – Tanos 2006, 101.

¹⁰ Pálfi – Tanos 2006, 101.

¹¹ A hurszagkalama kifejezésről mondta ki, hogy csakugyan azt jelenti, „ország halma”, de a „hurszag” jelenti azt, hogy halom (hegy), és a „kalam”, hogy ország. Erről l. Komoróczy 2010.

¹² Mindenképp jelezni kell, hogy akkoriban a tanszék nem azt jelentette, mint ma, hanem a mai értelemben vett egyetemi katedrát: egy illető személy méltónak találtatott arra, hogy egy tudományterületet a maga teljességében, a saját elgondolásai szerint oktasson. A mai értelemben vett tanszéket nagyjából az akkori intézet jelentette. Ehhez l. pl. Irsay-Nagy 2010, 25.

¹³ Szentpétery 1935, 671. (az V. függelékben)

de a procedura egészen 1897-ig húzódott, amikor Czobor Béla kinevezésével létrejött e tanszék, de 1904-es halálával meg is szűnt. 1912-ben a hittudományi karon szerveződött újjá, és csak a világháborút követően került vissza a bölcsészkarra.¹⁴ Ennél is jelentősebb, és egyértelműbben a térséghez kapcsolódó igény volt, hogy ne csak klasszikus ókort oktassanak (e terület már az 1870-es években önálló tanszéket kapott), hanem a Közel-Kelet történetét is. A leletek és felfedezések, illetve az ismeretek gyarapodásához képest inkább az a meglepő, hogy csak 1908-ban született kari döntés arról, hogy felterjesztik a keleti népek ókori története tanszék rendszeresítésének igényét; e felterjesztés 1909-ben történt meg, s egy évvel később nevezték ki Mahler Edét a tanszék élére. Sajnos 18 évvel később, nyugdíjazásakor e tanszék is megszűnt, elsősorban gazdasági, de más okokból is (a későbbiekben ezekre részletesen kitérek).¹⁵ A tanszék mellett fontos oktatási centrummá vált a Beöthy Zsolt felajánlásával létrejött Egyiptomi Gyűjtemény, melyet tulajdonosa haláláig az egyetemnek engedett át, kifejezetten azzal a céllal, hogy az e téren tanulni szándékozók oktatását elősegítse. A neves irodalmár halála után a bölcsészkar megpróbálta megvásárolni a gyűjteményt, de a családdal folytatott tárgyalások nem vezettek sikerre, így 1936-ban a gyűjtemény Uppsalába, az ottani egyetemre került, ahol alapját képezte az ott felállított egyiptológiai tanszéknek.¹⁶ Nem mehetünk el szóltanul az adakozók mellett sem, és e téren feltehetőleg Egyiptom egzotikuma is az oktatás segítségével szolgált. Komolyabb összeget adományozott az egyiptológiai gyűjteménynek a lipótvárosi Kaszinó és a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete, de igazán jelentős támogatás egy ismert mecénástól, Halmos Izortól érkezett, aki előbb kifejezetten e gyűjteménynek adományozott, majd két egymást követő évben két másik szemináriumi könyvtárral együtt juttatott jelentős támogatást a Mahler Ede vezette intézménynek.¹⁷

E helyütt érdemes kitérni arra, milyen ismeretek szükségeltettek ahhoz, hogy valaki az ókori Közel-Kelettel foglalkozzon. Természetesen alapvető volt az érintett ókori nyelvek legalább egyikének ismerete, de azok, aki e témával akartak foglalkozni, nem e nyelvekkel kezdtek először ismerkedni. Ahhoz, hogy a szakmaibb beszámolókat elolvashassák, több modern nyelvet is el kellett legalább olvasás-szinten sajátítani, majd ezt követte a különböző sémi nyelvekkel való ismerkedés, de nem ártott, ha a klasszikus auktorokat is eredetiben olvasták az érdeklődők, és nemcsak a latin, hanem a görög nyelvűeket is. Csak ezek után kerülhetett sor az akkád, az egyiptomi, a sumer, később a hettita, majd az ugariti nyelv elsajátítására. Ezek közül többnyire nemcsak egy nyelvvel foglalkoztak a tanulók. A héber és az arámi valamelyest kivételt jelentett, hiszen az Ószövetség, illetve a keleti ókeresztény egyházatyák révén „élő” holt nyelvek voltak. A nyelvek elsajátítása mellett történt a térség történelmének tanulmányozása, ekkoriban még bibliai és klasszikus alapokon, de az új forrásoknak hála, azoknál részletesebben. A szervezeti kereteket tehát a keleti nyelvekkel és filológiával foglalkozó tanszékek, oktatók, szemináriumok stb. adták, a történelem tanítása az adott, még kiforratlan curriculumnak csak kisebb részét jelentette. (Ahogyan ma is jelenti, még úgy is, hogy a képzés kiegészült a térség régészetének tanulmányozásával, és a kiegészítő nyelvek valamelyest háttérbe szorultak.) Mindehhez érdemes hozzátenni, hogy a korszak elején a megbízható és széles körben hozzáférhető szótárak, de nyelvtanok is ritkaságszámba mentek, tehát az autodidakta képzés e területeken csaknem lehetetlen volt.

¹⁴ Uo, 584–585.

¹⁵ Uo, 574.

¹⁶ Az éveken át tartó tárgyalások után a család a tényleges ár negyedéért is odaadta volna, de ez sem fért bele a kari költségvetésbe: Irsay-Nagy 2010, 26. és Rezsabek 2010, 48, valamint a Kari Tanács 1931.10.15-ei jegyzőkönyve.

¹⁷ A Kari Tanács üléseinek következő jegyzőkönyvei: 1922.06.01, 1922.10.30, 1924.09.11, 1925.09.14. és 1927.10.03.

A fenti rövid ismertetésre azért volt szükség, hogy láthassuk: annak, hogy megfelelő minőségű, az ókori Közel-Kelettel foglalkozó oktatás legyen, alapfeltétele volt a keleti nyelvekkel foglalkozó, mesterségét nemcsak magas szinten űző, de azt továbbadni is képes szakembereknek a megléte. E feltétel teljesülése után komoly feladat jutott az első generáció oktatóira is, hiszen a szoros tanár-diák kapcsolat e képzés elengedhetetlen részét alkotta. Az egyetem szerencsére rendelkezett e kiemelkedő tanáregyenlőségekkel.

1. A Bölcsészettudományi Kar

A Kelettel való tudományos ismerkedés tehát nem az ókor iránti érdeklődéssel kezdődött, hanem egyrészt népünk gyökereinek megtalálásához reméltek segítséget e térség nyelveinek és népeinek kutatásával, másrészt a kortárs kultúra megismerése vonzotta az érdeklődőket, s ebből egyenesen következett e kultúra eredetének feltárása is. Négy jelentős tudóst adott így a világnak hazánk a 19. században, akik keleti tanulmányaik és/vagy utazásaik révén tettek szert világhírnévre. Kőrösi Csoma Sándor a tibetológia, Vámbéry Ármin a turkológia, Goldziher Ignác az iszlámtudományok, Stein Aurél az indológia és sinológia terén alkotott nemzetközileg is kiemelkedőt, s Vámbéry kivételével munkásságuk ma is megkerülhetetlen az adott területen (a kivétel okára kitérek az önéletrajzokban). A magyar tudományos élet számára ennél is fontosabb, hogy közülük Vámbéry és Goldziher a budapesti egyetemen, illetve az akadémián ismertethették meg tudományukat a következő nemzedékekkel és tudóstársaikkal. (Stein Aurél hazahívása és egy indológiai tanszék megszervezése is szóba került 1898-ban, de a pénzügyminiszter törölte az anyagi hátteret.¹⁸) Mivel a hazai bölcsészképzésbe elsősorban általuk került be a Közel- és Közép-Kelet oktatása, illetve mindketten pártfogásukba vették a magyar egyiptológia és assziriológia egyik megalapítóját, Mahler Edét, ezért róluk is megemlékezem, elsősorban a témánkat érintő tevékenységre koncentrálni.

Az egyes kutatók, oktatók ismertetése nemcsak életpályájuk eltérő alakulása miatt lesz terjedelmileg eltérő, hanem mert sokakról nemcsak feldolgozás, de még egy rövid ismertetés sem készült.

Vámbéry Ármin

A magyar turkológia megalapítója¹⁹ 1832-ben (esetleg 1831-ben) született Szentgyörgyön, szegény zsidó családban. Apját még születése előtt elveszítette, ő maga 3 éves korában jobb lábára lesántult. Anyja újbóli férjhezmenetele után korán Dunaszerdahelyre költöztek, Vámbéry az itteni zsidó iskolába járt. 8 éves koráig a hagyományos zsidó nevelésben részesült, azaz a klasszikus hébert tanulta a Biblia és a Talmud alapján, mellette magyarul és németül tanult meg írni-olvasni. Ezt követően anyja a helyi református iskolába íratta be, majd a szentgyörgyi piarista gimnázium következett. Két év itteni tanulást követően a pozsonyi bencés gimnáziumba járt. Pozsonyban élte át a forradalom győzelmét, majd leverését is, és a bevonuló cári csapatok látványa későbbi pályafutására is döntő hatást gyakorolt. Valamennyi iskolájában kitűnt tehetségével, s korai tanítatása, illetve nyelvérzéke révén hamar elsajátított több élő és halott nyelvet. A hatodik osztályba anyagi okok miatt nem iratkozott be, elsősorban házitanítóként biztosította megélhetését, miközben folyamatosan képezte magát a

¹⁸ Szentpétery 1935, 566.

¹⁹ Mivel eltérő részletességgel, de nagyjából ugyanaz található mindkét műben, az alábbi életrajz Hazai 1976 és Kelecsényi 2013 együttes feldolgozása alapján készült, ezért a szó szerinti idézetek kivételével csak ott hivatkozom külön valamelyikükre, ahol csak az adott műben található információra letem. Az egyéb helyről vett adatokat külön jelzem.

különböző nyelvek területén. Megbízásai révén bejárta az országot, sőt Bécsbe is eljutott, ahol ugyan nem jutott álláshoz, viszont megismerkedett kora ismert turkológusával, Joseph von Hammer-Purgstallal, aki ez irányú tanulmányai folytatására buzdította. Tanításai, illetve az egyetemi könyvtárba tett rendszeres látogatásai révén gyümölcsöző ismeretségekre tett szert. Nyelvtelhetsége és érdeklődési köre miatt többek között Eötvös József későbbi kultuszminiszter is támogatta, így 1857-ben már az akadémia támogatásával jutott Isztambulba, ahol négy évet töltött. Miközben itt is házitanítóskodott, ismeretségei révén egyre magasabb körökbe került, s egyre jobban megismerte a korabeli muszlim szokásokat, valamint a török nyelvet. Itt döntötte el végleg, hogy a magyarság eredetét próbálja tisztázni, s itt jelent meg első műve, egy német-török szótár, melyen először használja a Vámbéry Ármin nevet (korábban Wamberger Hermann alakban írta a nevét). 1861-ben, távollétében az akadémia levelező tagjává választja. Ugyanebben az évben hazatér, és – már komolyabb támogatással – el is indul Iránt is érintő közép-ázsiai útjára, ahonnan 1863-ban tér vissza. Az utazás közel sem volt veszélytelen. A térségbeli kánságok a közelgő orosz megszállás, és a délről befolyást szerezni igyekvő brit érdeklődés árnyékában betegesen elzárkóztak minden európai utazótól. Vámbéry az Isztambulban kapott nevével Resíd effendiként, dervisnek öltözve járta be a térséget, többször is szembenézve a lebukás veszélyével, melytől mindig a török fővárosban szerzett alapos nyelvi és kulturális ismeretei mentették meg. Teheránba visszatérve nyílt alkalma arra, hogy papírra vesse tapasztalatait, mivel jegyzetelésre csak nagyon ritkán, titokban volt módja: az írástudást, sőt a ceruza birtoklását ugyanis a kémek ismérvének tekintették a helyiek. Utazása nemcsak egész tudományos pályáját határozta meg, de terepismerete és több úti beszámolója megnyitotta az utat a legfelsőbb török és brit körök felé is. Már Teheránban, majd Isztambulban is kézzől kézre adták az európai diplomaták, s itt alapozta meg nemzetközi hírnevét. (Témánk szempontjából érdekes adalék, hogy a teheráni követ többek között H. C. Rawlinsonhoz, az ekkor már diplomatává lett katonatiszthez, az ékírás tulajdonképpeni megfejtőjéhez is adott ajánlólevelet.²⁰) Európa egyik legismertebb utazójává vált, s eredményei hatására, Ferenc József közvetlen közbenjárására nevezték ki 1865-ben az egyetemre nyelvtanárnak, majd néhány éven belül eljutott a nyilvános rendes tanári címig is. 1904-ben vonult nyugalomba, de élete végéig dolgozott. Tudományos és oktatói tevékenysége mellett rendszeres tanácsadója volt a Brit Birodalomnak, amiért javadalmazásban is részesült. Ebben nemcsak a britek iránti csodálata, hanem a korán magával hozott oroszellenessége is motiválta.

Tudományos tevékenységének megítélése ellentmondásos; legmaradandóbbnak szorosabban vett turkológiai munkásságát tekintik, a többi területen ma már egyáltalán nem, vagy mint az „ugor-török háború” esetében, legfeljebb tudománytörténeti adalékként hivatkoznak rá. Ennek legfőbb oka, mint maga is elismeri, autodidakta ismeretszerzése, a szisztematikus korszerű képzés teljes hiánya. Ahogy ő maga fogalmazott: „...minden vagyok inkább, csak tudós nem vagyok és nem is lehettem azzá, a szónak ismeretes értelmében. Ahhoz, hogy tudós legyek, nem volt meg az előképzettségem, az iskolázottságom és a vérmérsékletem”.²¹ A másik ok nemcsak tudományos jellegű: közép-ázsiai utazásától tudományos eredményeket vártak, esetleg ott fellelt kéziratokat, de legalábbis komoly forrásanyagot. Ahogy láttuk, ez lehetetlen volt, így ezen eredmények elmaradása miatt a hazai tudományos közvélemény a kalandoroknak kijáró tartózkodással fogadta. E tartózkodás, sőt idegenkedés felerősödött, amikor a szokványos utat megkerülve nevezte ki az uralkodó az egyetemre a még érettségivel sem rendelkező Vámbéryt. Hozzájárult mindehhez zsidó származása, és a saját teljesítménye miatt érzett jogos büszkeségből fakadó önelégültsége is.

²⁰ Kelecsényi 2013.

²¹ Idézi Kelecsényi 2013.

Úgy vélte, a tudomány művelésében a gyakorlatnak, a terepmunkának kell elsőbbséget biztosítani, nem az elméletieskedő szobatudós tevékenységnek.²² Részint tudományos előképzetlenségéből, részint abból fakadóan, hogy utazásai során nem készíthetett azonnali feljegyzéseket, az iszlámmal és a Kelettel foglalkozó munkái tele vannak komoly hibákkal és filológiai pontatlanságokkal. Első és leghíresebb tanítványa, az egészen más tudományos utat bejáró Goldziher Ignác írja egyetemi óráiról, melyeket eleinte rajongva hallgatott:

Később rájöttem, hogy teljesen hibás tárgyi ismereteket kaptam, az elsajátított történelemtudás már-már káros dilettantizmushoz vezetett. ... Nyelvtani és mondattani jelenségeket figyelmen kívül hagyunk, és a török nyelv szintaktikai nehézségeit nem annyira iskolázottsággal, mint inkább ösztönösen fejtegettük. Eközben V. szüntelenül, felháborító általánosítással szidta a „német tudósokat”, megsemmisítő ítéletét ellenőriznem nem nyílt mód. A serény munka öndicséret, hivalkodás és saját teljesítményének túlértékelése közben folyt. Naponta hallhattam, hogy a dervisutazás a tudományos turizmus legnagyszerűbb teljesítménye volt, s hogy tanárom a legnagyobb orientalista a világon.²³

A fentiek nem kisebbítik sem turkológusi érdemeit, sem tanári, mentori tevékenységének hasznát. Amellett, hogy Goldzihernek ő volt első mestere, támogatta a Kelet minél jobb megismerését és megismertetését. Nemcsak utódja, Kunos Ignác tartozott ismert tanítványai közé, hanem a modern perzsát több évtizeden át, még a tárgyalt időszak elején is tanító Kégl Sándor, akinek akadémiai taggá választását is támogatta, mint ahogy támogatta Mahler Ede tudományos tevékenységének hazai elismerését is.

Jelentőségét az alábbiakban foglalta össze a halála 100. évfordulójára készített honlap: „Vámbéry egyetemi működésének jelentőségét az adja, hogy általa kerültek be a keleti stúdiumok a magyar felsőoktatásba, s úttörő szerepet játszott a magyarországi turkológiai oktatás megeremtésében”.²⁴

Goldziher Ignác

Goldziher Ignácban az iszlámtudományok egyik megalapítóját, ha nem a megalapítóját tiszteli nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi tudományos közvélemény is – sőt elmondható, hogy határainkon kívül jóval ismertebb és elismertebb, mint hazájában. Korabeli tekintélyére jellemző, hogy a fennmaradt több mint 13 000 hozzá írt levél mintegy 1650 embertől származik; kora valamennyi arab, sémi és iszlám stúdiumokat folytató kutatója levelezett vele.²⁵

A későbbi világhírű tudós 1850. június 22-én született Székesfehérvárott, zsidó családban. A hagyományos, Vámbérynél már megismert zsidó nevelésben részesült, ötéves korában már a Tórát olvasta, nyolcévesen pedig a Talmud került sorra. A ciszterci gimnáziumot magántanulóként végezte, mellette párhuzamosan folytatta a zsidó tanulmányokat.²⁶ 12 évesen jelent meg első önálló műve, egy Izsákról szóló tanulmány, melyet konzervatív hittársai túl szabadgondolkodónak véltek.²⁷ Túlhajszolt szervezete többször is megbetegedett, emiatt az érettségit is egy évvel később tette le. Ez azonban nem okozott gondot, mivel már 15 éves kora, Pestre költözésük óta rendkívüli hallgatóként látogatta az egyetemet.²⁸ 1868 fontos évszám életében: Eötvös József kultuszminiszter a jövő tudós-utánpótlását úgy kívánta

²² Ehhez l. Simon 2000b, 178–180.

²³ Idézi Simon 2000b, 186.

²⁴ Kelecsényi 2013.

²⁵ Simon 2000a, 26.

²⁶ Halmos 2011.

²⁷ Simon 2000a, 32.

²⁸ Uo, 33; másutt a Pestre költözést egy évvel későbbre teszik (Halmos 2011).

biztosítani, hogy a tehetséges fiatalokat állami ösztöndíjjal külföldi egyetemekre küldte tanulni. Tanárai, többek közt Vámbéry Ármin ajánlására Goldziher is magához hívatta, hogy érdeklődjön tervei felől.²⁹ A beszélgetés hatására az ifjú tehetség megkezdte két részből álló, hatéves külföldi tanulmányútját. Külföldi stúdiumai Berlinben kezdődnek, ahol arab és zsidó tanulmányok mellett általános nyelvészetet tanul, majd innen megy tovább Lipcsébe, ahol szír, szanszkrit, perzsa és egyiptomi nyelvet, valamint iszlám irodalmat is hallgat. Eötvös kérésére, aki szerette volna, hogy 1870-ig megszerezze a doktori címét, ókori történelmet és filozófiát is látogatott. Utóbbi kurzusaiban komoly segítséget nyújtott neki a szintén ösztöndíjas, később jelentős pedagógus Kármán Mór, akivel együtt lakott.³⁰ 1869-ben teszi le doktori vizsgáit, de a hazai habilitációját csak 1871-ben tudja letenni, mert első mestere, Vámbéry neve a tudományos körökben nem csengett jól.³¹ Közben Lipcse után Leiden következik, ahol a könyvtár páratlan keleti kéziratállománya nyújt hosszú távú muníciót, miközben kora híres orientalistáival is megismerkedik. Tanulmányútja első szakaszának Bécs az utolsó állomása, ahol szintén az anyaggyűjtése a főszerep.³²

1872 februárjában tér haza. Rögtön elkezdett tanítani, de a kinevezése nem történt meg. Ennek egyik oka, hogy korábbi pártolója, Eötvös József meghalt 1871-ben, s utóda, Trefort Ágoston már közel sem olyan odaadó híve. Mégis ő volt az, aki 1873-ban magához hívatta Goldziheret, hogy egy felállítandó Keleti Akadémia leendő tanáraként keleti tanulmányútra küldje. Az akadémiából ugyan nem lesz semmi, és az igazi cél a kényelmetlenül nagy tudású ifjú rövid eltávolítása, mégis a szíriai-palesztinai, majd egyiptomi utazás a fiatal kutató egyik legmaradandóbb élménye lesz. Nemcsak kulturális helyismeretre tesz szert, hanem közvetítők révén azt is eléri, hogy nem muszlim vallásúként a máig nagy tekintélyű al-Azhar mecset, elvileg csak muszlimoknak fenntartott iskolájában tanulhasson.³³

Itthon közben váratlan és igen kellemetlen fordulat következett be: a neki szánt sémi filológiai tanszéket váratlanul Hatala Péternek, a Hittudományi Kar korábbi dékánjának adták. Hatala dékánként tiltakozott a pápai tévedhetetlenség dogmája ellen, így el kellett távolítani a teológiai karról, és mivel négy évet Palesztinában szolgált hittérítőként, kézenfekvőnek tűnt ez a megoldás.³⁴ Goldziher még évekig hitegették, de nem sikerült álláshoz jutnia az egyetemen. 1876-ban aztán kényszerűségből elvállalta a zsidó hitközség titkári állását, amit részben megszégyenítésből ajánlott neki az ortodox közösség: pénzért ilyen hivatalt vállalni szégyennek számított, és a neológ nézeteit nem titkoló ifjú tudósnak ezzel a megaláztatással kellett élnie közel három évtizedig.³⁵ Csak a titkári teendők mellett jutott ideje nemzetközi hírné tudományos munkásságára, valamint az egyetemi oktatásra, melyet 1870-től kezdve folyamatosan végzett, 1894-től már tiszteletbeli professzorként. Emellett a rabbiképző létrehozásában is részt vett, és 1900-tól haláláig oktatott az intézményben.³⁶ Teljesítményét az akadémia is megbecsülte: már 1876-ban levelező taggá választották, 1892-ben lett rendes tag.³⁷ Ennél is jelentősebb volt azonban a külföld elismerése: évtizedeken keresztül hívták állandó előadónak Prágába, Heidelbergbe, Cambridge-be, s meghívások kései, 1905-ös kinevezését követően sem szűntek meg.³⁸ A külföldi felkérések visszautasításának okát van, aki a hazai

²⁹ Simon 2000a, 33–34.

³⁰ Uo, 44–47. és Halmos 2011.

³¹ Simon 2000a, 50–51.

³² Uo, 51. és Halmos 2011.

³³ Halmos 2011.

³⁴ Simon 2000a, 60–62.

³⁵ Halmos 2011.

³⁶ Simon 2000a, 65–66.

³⁷ Uo, 74.

³⁸ Uo, 69–70.

zsidósághoz való kötődésben látja,³⁹ de egy kortárs beszámolója szerint egy alkalommal a következőt mondta: „A tudománynak nincs hazája, de a tudósnek kell hogy hazája legyen.”⁴⁰ (E gondolatot Vámbéry is megfogalmazza, amikor Mahler Edét ösztönzi az akadémián való megjelenésre.) A katedra elnyerése után Goldziher haláláig az egyetemen oktat, közben részt vesz az akadémia életében is, 1911-től már mint igazgatósági tag.⁴¹ A világháború és főleg a Tanácsköztársaság bukása utáni antiszemita hangulatban az Ébredő Magyarok Egyesülete őt is támadta, ezért lemondott az akadémián viselt osztályelnöki hivataláról, sőt a katedrától való megválást is tervbe vette, de 1921-ben bekövetkezett halála megakadályozta ebben.⁴²

Tudományos teljesítménye a mai napig érezteti hatását: megkerülhetetlen alakja az arab filológiának, az iszlám kultúra kutatásának, és jelentős munkát végzett a héber mítoszok vizsgálata terén is. Témánk szempontjából szerteágazó érdeklődése emeli ki, amivel igyekezett kutatási területét behelyezni kulturális háttérébe-környezetébe. Tartott előadást az egyiptomi és a sémi népek összehasonlító mitológiájáról, foglalkozott a buddhizmus és az iszlám kapcsolatával, és részletekbe menően ismertette a kortárs mezopotámiai ásatásokról szóló új, az egyik ásató által írt angol könyvet.⁴³ Bár Vámbérytól elidegenedett, mindketten komoly szerepet játszottak a Kelettel foglalkozó tudományok hazai meghonosításában.

Mahler Ede

Az utolsó magyar polihisztor – így nevezte a magyar egyiptológia vitán felüli, és a magyar assziriológia egyik megalapítóját életrajzi monográfiájának szerzője.⁴⁴ Nem túlzott: nemcsak e két tudományágban alkotott jelentőset (sőt, e kettőben inkább tudományszervezői munkássága a maradandóbb), hanem a matematika és a csillagászat területén is, de geodéziával is foglalkozott, és élete egy szakaszában ásatásokat is vezetett. Szerteágazó ismereteit majd az ókori kronológiai kutatásaiban kamatoztatta.

Mahler Ede 1857. szeptember 28-án született Cifferben, a mai Szlovákia területén.⁴⁵ Apja, maga is rabbi, gyermekkorában már héberül és arámiul tanítja, nem csoda tehát, ha 12 éves korában már önállóan olvassa a Talmudot. Ezek után az sem meglepő, hogy kitűnőre érettségizik Pozsonyban,⁴⁶ majd a bécsi és a budapesti egyetemeken tanul tovább. Elsősorban matematikával, csillagászattal, fizikával foglalkozik, de a gyermekkorból származó érdeklődés hatására sémi filológiát és egyiptológiát is hallgat kora vezető tudósainál.⁴⁷ 1880-ban doktorált Budapesten matematikából.⁴⁸ Pályáját csillagásztként kezdte Bécsben, s olyan munkában vett részt, amelynek később ókortudósként ragyogóan hasznát vehette. Korábbi tanára, Theodor Oppolzer magán-csillagvizsgálójában lett asszisztens, ahol többedmagával számításokat végzett mestere készülő hatalmas műve számára. A *Canon der Finsternisse* című műben, mely csak Oppolzer korai halála után jelent meg, a szerző több mint 3000 évet átfogva, 2163-ig több ezer nap- és holdfogyatkozás pontos adatait adta meg.⁴⁹ Mestere halála után geodéziai és földmérői hivatalokban dolgozott, majd 1899-től a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa lett,

³⁹ Halmos 2011.

⁴⁰ Idézi Simon 2000a, 70.

⁴¹ Uo, 74.

⁴² Uo.

⁴³ Horváth 1985, 95. és Komoróczy 2010.

⁴⁴ Rezsabek 2010.

⁴⁵ Uo, 12, Horváth 1985, 96.

⁴⁶ Rezsabek 2010, 27.

⁴⁷ Uo, 28–30, Horváth 1985, 96.

⁴⁸ Rezsabek 2010, 30, Horváth 1985, 98.

⁴⁹ Rezsabek 2010, 31–33.

s ennél fogva több ásatást is kellett vezetnie.⁵⁰ Állását egészen 1910-ig, nyilvános rendkívüli tanári kinevezéséig viselte.

Már 1898-ban, ókori kronológiai kutatásainak elismeréseként magántanári kinevezést nyert, amit a kar 1905-ben címzetes nyilvános rendkívüli tanárrivá akart változtatni, azonban az eljárás évekig elhúzódott. Csak 1910-ben állt fel a Keleti Népek Ókori Története Tanszék, s lett Mahler nyilvános rendkívüli tanár, hogy 4 évvel később a nyilvános rendes tanári kinevezést is elnyerje.⁵¹ Tevékenysége megbecsüléseként már 1909-ben elnyerte az akadémiai tagságot (igaz, csak többszöri jelölés után).⁵² Tanári és tudományos munkássága mellett egyik legfontosabb cselekedete volt, hogy egyetemi működésének negyedszázados évfordulója emlékére 1923-ban feleségével együtt alapítványt tett, melynek „egyetemünk egyik szegény sorsú, szorgalmas bölcsészhallgatójának, aki a keleti nyelvekben, vagy az ókori keleti népek történetében (esetleg az egyetemes ókor történetében) kiváló előmenetelt tanúsít, ösztöndíjként volnának átadandók, mégpedig időszámításunk páros éveiben egy keresztény vallású, a páratlan éveiben egy izraelita vallású hallgatónak”. Mahler utolsó előírása tette ezt az alapítványt az akkori viszonyok között kiemelten fontossá.⁵³ (Ne feledjük, a numerus clausus időszakában vagyunk, ráadásul 1923 épp páratlan év volt...) Ő azon kevesek egyike volt, akik vállalva zsidóságukat, az egyetemi katedra elnyerése végett sem voltak hajlandók kikeresztelkedni (Marczali Henrik és Goldziher Ignác volt még a bölcsészkaron ilyen professzor).⁵⁴ Nemcsak a tanszéket vezette 1928-as nyugdíjazásáig, hanem a korábban említett Beöthy Zsolt-féle egyiptomi gyűjteménynek is az igazgatója lett annak 1912-es létrejöttékor.⁵⁵ Nyugdíjazását a kar megpróbálta elkerülni, ilyen irányú feliratot is intézett a minisztériumhoz, melyet a kifejezetten harcos antiszemita, s ezért Mahlerrel nem rokonszenvező akkori dékán, Méhelly Lajos is támogatott.⁵⁶ Nyugdíjazásával a tanszék is megszűnt, de Mahler még tíz évig tanított az egyetemen.

Visszavonulása után egészségi állapota hanyatlásnak indult, s nem tettek jót neki a világháborús körülmények sem. A zsidóüldözések alól tudományos teljesítményére való tekintettel mentességet kapott, de a nyilas uralom alatt előbb egykori tanítványa és kollégája, vitéz Pálfi János mentette meg, majd bujkálnia kellett, és végül az akkor még önálló Újpesten hunyt el, 1945. június 29-én.⁵⁷

Mahler Ede tudományos munkásságának legjava egyetemi évei előtt született.⁵⁸ Még az 1880-as években kiadta a bibliai kronológiával és a zsidó időszámítással foglalkozó könyvét, mely témát 1916-ban egy dupla terjedelmű könyvben újra feldolgozta. Az 1890-es és 1900-as években jelentek meg magyar nyelven részben a nagyközönségnek, részben az egyetemi hallgatóságnak írt munkái az új felfedezésekről, az ókori Egyiptomról és Asszíriáról, valamint az egyiptomi nyelvről. Ez az az időszak, mikor rendszeresen részt vett külföldi kongresszusok munkájában, és intenzíven levelezett tudományága jelentős személyeivel (akkoriban a levelezés

⁵⁰ Uo, 34–35. és 40–45.

⁵¹ Uo, 45–47, Horváth 1985, 98–104.

⁵² Rezsabek 2010, 51.

⁵³ Uo, 49, Komoróczy 2010, és a kari tanács 1923.04.19-ei jegyzőkönyve.

⁵⁴ Komoróczy 2010. Érdekességgént megemlíthető, hogy Mahler a neológ zsidósághoz tartozott, így rendszeresen tartott órákat szombaton is.

⁵⁵ Rezsabek 2010, 48, Horváth 1985, 102, és az egyiptológiai gyűjteményről: Szentpétery 1935, 565. Valamennyi munka megemlíti, hogy Beöthy Zsolt 1911-ben adományozta egyiptomi gyűjtését egyetemi használatra, de az, hogy maga a gyűjtemény mint intézmény 1912-ben jött létre, csak Irsay-Nagynál olvasható (24), valamint az almanachokból derül ki.

⁵⁶ Rezsabek 2010, 49–50, Horváth 1985, 112–113.

⁵⁷ Rezsabek 2010, 68, Horváth 1985, 119.

⁵⁸ Műveinek teljes bibliográfiája: Horváth 1985, 180–192. (tematikus), 193–203. (időrendi).

majdnem olyan fontos tudományos tevékenység volt, mint a publikálás). Szintén ebben az időszakban figyel fel rá Vámbéry Ármin és Goldziher Ignác is. „Ígaz, a tudománynak nincs hazája, de a tudósoknak van és ezért szeretném ha tisztelt Kegyed az akadémiákkal érintkezésbe lépne. A közvetítést szívesen vállalja tisztelő kartársa Vámbéry Ármin” – írta neki 1896 szeptemberében a neves turkológus.⁵⁹ Néhány hónappal később, 1897 februárjában pedig Goldziher vendégeként és az ő felvezetésével tartotta meg első akadémiai felolvasását.⁶⁰ A külföldi utazások később ritkultak, de az MTA az ő javaslatára választotta tagjai sorába a kor legjelentősebb egyiptológusait.⁶¹

Szintén nem elhanyagolható oktatási tevékenységének az az aspektusa sem, hogy óráit rendszeresen meghirdette a tanárképző intézet hallgatóinak is, akik így első kézből szerezhettek tudomást a legkorszerűbb eredményekről.

Kmoskó Mihály (2)

Amikor Kmoskó Mihály átvette a sémi filológiai tanszék Goldziher Ignác halálával megüresedett helyét, már több mint másfél évtizedes oktatói múlt állt mögötte a hittudományi karon. Előéletét, képzését, illetve tudományos pályája azon szakaszát tehát ott tárgyalom.

Kmoskót 1923-ban hívták meg a tanszék vezetésére, aki a meghívás előtt jelezte, hogy a felkérést elfogadná.⁶² Döntésében szerepet játszhatott az is, hogy a forradalmak idején tanúsított viselkedése, illetve szélsőséges antiszemita tevékenysége egyháza számára is kínozá válhatott. (Ugyanekkor vette át a pusztazámori plébánia vezetését is.⁶³) A bölcsészkaron egyúttal a keleti szeminárium igazgatójává is kinevezték,⁶⁴ s ezt követően 1931. április 8-án bekövetkezett haláláig tanított az egyetemen (a plébánia vezetéséről korábban lemondott).⁶⁵

Bölcsészkarra kerülése után, miközben több sémi nyelvet is tanított, gyökeresen új irányt vett tudományos pályája. Valószínűleg belső meggyőződés is vezette abban, hogy a kor hivatalos politikai irányvonalának megfelelően kutatásának „nemzeti” irányultságot adjon. Akadémiai székfoglalójában így fogalmazott:

A béke boldog napjaiban e magas tudományos kitüntetés az öröm mámoros érzetével töltött volna el. De most, midőn szegény hazánkat a trianoni béke kínzókamrájában gúzsba kötve látom, amidőn a jövőtételi bizottság kegyetlen Shylockjainak hangos tanakodását hallom, hol és mikor fogják szípolyaikat a megcsonkított Magyarország testére illeszteni, hogy haladó életerejét dicső szövetségeik javára fordítsák: úgy érzem, az akadémiai tagság szigorú célkitűzést jelent abban az értelemben, hogy annak, aki e magas tudományos testület tagjává lesz, minden önös érdeket, minden személyes becsvágyat félretéve minden erejét és képességét a haza, a hazai tudomány szolgálatába kell állítani.⁶⁶

Ezt követően részletekbe menően ismertette, hogy a sztyeppevilágról szóló szír és arab nyelvű források terén még rengeteg munka vár, és hogy az eddig megjelent művek sem minőségileg,

⁵⁹ Rezsabek 2010, 50.

⁶⁰ Uo, 50–51.

⁶¹ Uo, 2010, 52–53, Irsay-Nagy 2010, 24–25.

⁶² A Kari Tanács 1923.06.01-jei ülése.

⁶³ Komoróczy 2010; megjegyzendő, hogy fogalmazása félreérthető, mert úgy tűnik, mintha a hittudományi kar megvált volna tőle, és a plébániára helyezték, holott a tanrendek alapján 1923 tavaszán az egyik, őszén már a másik karon tanított.

⁶⁴ A Kari Tanács 1923.09.17-ei ülése; érdekesség, hogy az erről szóló javaslatot a zsidóságát nyíltan vállaló Mahler Ede terjesztette elő.

⁶⁵ Pataky 1937, 8. Pusztazámorért végzett tevékenységéért nevezték el róla utcát a faluban, nem tudva, hogy antiszemita volt.

⁶⁶ Idézi Zimonyi 1991.

sem mennyiségileg nem megfelelőek. E munkájából életében semmi sem jelent meg, pedig egyes részei nyomdakész állapotban voltak. Összesen jóval több mint 2000 oldalnyi szöveget hagyott az utókorra, s mai napig is csak egy részük jelent meg nyomtatásban.⁶⁷

Dávid Antal

Kmoskó Mihály kutatásainak új irányt adott a tudományok „nemzeti” vonulatát támogató hivatalos politika, olyan irányt, mellyel maga is egyetértett. Dávid Antal karrierjét viszont részben e politika törte meg.⁶⁸

1890-ben született, egyszerű családban. Kmoskó tanítványaként végezte el a teológiát, de nem vállalta a pappá szentelést, hanem hitoktatóként dolgozott. Egy berlini tanulmányút hatására, ahol a Vorderasiatisches Museumban tanulmányozhatta az ékírásos szövegeket, döntötte el, hogy e területtel akar foglalkozni, s hazatérve a bölcsészkaron tanult sémi filológiát és ókori keleti történelmet. A világháborúban frontszolgálatot teljesített, több kitüntetés birtokában főhadnagyként szerelt le. Szabadsága alatt védte meg disszertációját 1918-ban. A háború után a Fővárosi Könyvtárban helyezkedett el, s nyugdíjazásáig ott dolgozott, pályája végén már mint igazgató. Tudományos és oktatói munkássága elején ő sem gondolt arra, hogy könyvtárosként megy nyugdíjba...

1920-ban Goldziher Ignác vette maga mellé tanársegédnek a keleti szemináriumba, s e megbízását magántanári kinevezéséig évente meghosszabbították.⁶⁹ Goldziher halála késleltette habilitációját, mert Kmoskó kinevezéséig Mahler mellett nem akadt kompetens bíráló; végül 1923-ban habilitált, 1924 elején kapta meg magántanári kinevezését.⁷⁰ Mahler Ede nyugdíjazását követően ő lett volna az ókori keleti történeti tanszék várományosa, de a tanszéket megszüntették. Ekkor történt, hogy Németh Gyula, a turkológia jelentős professzora megvádolta Dávidot, hogy akkoriban megjelent kétkötetes könyve (*Bábel és Assur*) egy berlini assziriológus, Bruno Meissner néhány évvel azelőtt kiadott, szintén kétkötetes és hasonló című (*Babylonien und Assyrien*) művének plagizálása.⁷¹ Az egyetemen a megvádolt magántanár kérésére fegyelmi eljárás indult, melynek végén – részint Kmoskó Mihály véleményének, részint Dávid Antal közel 80 oldalas, tételes cáfolatának hatására – felmentő ítélet született.⁷² Bármennyire is szerencsés volt végkimenetele, az ügy kedvezőtlenül befolyásolta a tanszék és leendő vezetőjének sorsát: a minisztérium felől évek óta szorgalmazott megszorítások egyik áldozatává vált, még ha az egyetemi almanachokban éveken át szerepeltették, időnként szünetelő tanszékként említve. A Keleti Népek Ókori Története Tanszék nem volt időszerű: az e térség ókori népeit tanulmányozó kutatók nem tudtak nemzeti témákkal foglalkozni (a sumer-magyar rokonság már ebben az időben sem volt tudományosan szalonképes), nem úgy, mint a turkológiát a magyar őstörténet-kutatás szolgálatába állító, és azt vitathatatlanul magas szinten űző Németh Gyula. A támadásban a személyes féltékenységgel a pozícióharc (mely tanszéknek kelljen megszűnnie), illetve a hivatalos kultúrpolitikához való igazodás is szerepet játszott, játszhatott.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Vázlatos életrajza Komoróczy 2010 alapján, csak az ettől eltérő forrásokat fogom jelezni.

⁶⁹ A Kari Tanács üléseinek jegyzőkönyvei: 1920.06.01, 1921.05.09, 1922.06.01.

⁷⁰ A Kari Tanács 1924.03.21-ei ülésének jegyzőkönyve.

⁷¹ Németh a keleti történeti órák megtartásának ügyében összeült bizottságban óvatosabban fogalmazott, s csak annyit mondott, hogy „Dávidnak a könyv megírása körül követett eljárását helyteleníti ugyan, de plágiumnak nem minősíti.” A Kari Tanács 1929.06.21-ei ülésének jegyzőkönyve.

⁷² A jegyzőkönyvből még az ítélet sem derül ki, csak annyi olvasható, hogy Kmoskó Mihály előterjesztette a vizsgálóbizottság jelentését, s azt a kar jóváhagyta. A Kari Tanács 1930.06.02-ai ülésének jegyzőkönyve.

Hiába volt tehát a felmentő ítélet, Dávid Antal továbbra is, mindvégig csak magántanárként taníthatott. Tanárként nemzetközi hírű tanítványok sorát nevelte (Reiner Erika, Robert Hetzron, Pinhas Artzi), s tanult nála Dobrovits Mihály egyiptológus, aki 1958-ban lett az akkor újraindult Ókori keleti történeti tanszék vezetője, Kákossy László, az Egyiptológia Tanszék alapítója, és éveken olvasott ékírásos szövegeket Komoróczy Gézával, aki az Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszékot alapította, majd vezette évtizedekig.⁷³ Tudományos munkásságának legjavát a húszas években tette. Disszertációja rövidítve megjelent a Történeti Szemlében, és idegen nyelven a ma is létező Revue d'Assyriologie-ban, ahova más írásait is elhelyezte. A mai történészhallgatók az ő fordításában ismerik Hammurápi törvényeit. A harmincas évektől kezdve többek között a sumer nyelv emlékei alapján megfogható presumer réteget próbálta elkülöníteni. Munkája befejezésében nemcsak a fájdalmas kudarc, hanem személyes tragédiái is hátráltatták: fia németellenes tevékenysége miatt Dachauban halt meg, őt magát is elbocsátották ekkor, s házukban egy bombatámadáskor kéziratainak nagy része is megsemmisült. 1963-ban két tanítványa kezdeményezte az egyetemi tanári cím megadását;⁷⁴ nem tudni, milyen eredménnyel járt volna az indítvány, mert Dávid Antal ekkor már évek óta súlyos beteg volt, s végül 1967-ben elhunyt.

Pálfi (Pitkó) János

Ahhoz képest, hogy milyen sokrétű tevékenységet folytatott, Pálfi János életéről nagyon keveset tudunk.⁷⁵ 1989-ben született, még Pitkó Jánosként, latint és történelmet tanult, majd behívták frontszolgálatra. Doktorátusát szabadságolása idején szerezte. A háború alatt kitüntette magát, vitézi rangot kapott, s a pénzjutalomból egyiptomi utazást tett.⁷⁶ Az 1919/20-as tanévben lett tanársegéd, 1924-ben tette le magántanári vizsgáját és kapott kinevezést,⁷⁷ miközben folyamatosan fizetés nélküli tanársegéd volt az egyiptomi gyűjtemény mellett. 1925-től szerepel Pálfi János néven,⁷⁸ de a névváltozás körülményeiről nem található semmilyen adat. Közben folyamatosan tanított latint és történelmet, emellett a harmincas években fővárosi tanfelügyelőként is működött. Hóman Bálint kultuszministersége idején tankönyvszerkesztőként és -íróként is találkozunk a nevével. 1938-ban a Kölcsey Gimnázium tanárjaként hívták meg igazgatónak a Berzsenyi Dániel Gimnáziumba, ahol 1943-ig viselte e tisztséget.⁷⁹ További tevékenységéről nem tudunk; Mahler Edénél már említésre került, hogy hajdani tanárát ő mentette meg a deportálástól.

Tudományos tevékenysége nem túl jelentős, publikációs listája alig néhány tétel, tanítóként azonban már tárgyai felsorolását végignézve is maradandót alkotott. Nemcsak változatos egyiptomi témákból adott elő (részletesen az oktatott tantárgyaknál térek ki rájuk), hanem az egyiptológiai és ókori keleti történeti szemináriumokat is ő tartotta a harmincas években. Munkássága révén a leendő történészek és történelemtanárok nemcsak korszerű ismereteket, hanem korszerű szemléletet is elsajátíthattak.

⁷³ Az adatok részben az ELTE 1963. május 31-ei tanácsulása alapján.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Az a néhány adat, amit sikerült összegyűjteni, az alábbi helyekről származik: Komoróczy 2010, Irsay-Nagy 2010, a Kari Tanács megfelelő jegyzőkönyvei, és néhány egyéb forrás, melyeket jelezni fogok.

⁷⁶ Utazásáról egy egyiptológus fórumon, dédunokájának hozzászólásából értesültem (igaz, a forrás nem teljesen megbízható, mert tévesen tüntette fel Pálfi későbbi igazgatóságának színhelyét):

http://www.kemet.hu/regiforum/egyptologia_magyarorszagon.html

⁷⁷ A Kari Tanács 1924.09.11-ei ülésének jegyzőkönyve.

⁷⁸ Először a Kari Tanács 1925. 01.14-ei ülésének jegyzőkönyvében.

⁷⁹ Köszönettel tartozom Pletserné Duffek Ágnes könyvtáros-tanárnak, aki a *Berzsenyi-emlékkönyv* vonatkozó néhány sorát elküldte.

2. A karon oktatott tárgyak

A dualizmus korának hazai kutatói élénk figyelemmel kísérték a Közel-Keleten zajló munkálatokat, s az érdeklődő közvélemény folyamatosan tájékozódhatott a legújabb fejleményekről. Ezen érdeklődés a bölcsészkar falain belül is tetten érhető: az orientalisztikával foglalkozó oktatók rendszeresen tartottak olyan előadásokat, melyek témáját részben vagy egészében az ókori Közel-Kelet tette ki. Tájékoztatásul álljon itt néhány előadás témája az 1870-es évekből: a vizsgált korszak elején még aktív Goldziher Ignác a sémi népek és az egyiptomiak mitológiájáról és vallástörténetéről adott elő, más, azóta kevésbé ismert oktatók az 1875/76-os tanévben bemutatták az egyiptológia és assziriológia legújabb eredményeit, összefoglalóan tanították a Kelet „legkiválóbb népeinek” ókori történetét, de külön félévet szenteltek e népek művészettörténetének, illetve Hérodotosz Egyiptommal foglalkozó (és a többi terület leírásánál jóval megbízhatóbb) fejezetének.⁸⁰ Mahler Ede már magántanári kinevezésének évében, 1898-ban két kurzust vezetett a hieroglif írásról, illetve az assziriológiáról. Az egyiptomi nyelvről, Mezopotámia és Egyiptom történetéről írott könyvei pedig elsősorban tankönyvnek készültek a hallgatóság számára.⁸¹

Mahler egyetemi fellépésétől kezdve rendszeressé váltak a kifejezetten e területről és korszakról szóló előadások, és nemcsak a filológus, hanem a történelem szakos hallgatók számára is. Emellett folyamatosan meghirdetettek a háttérismereteket szolgáló nyelvi kurzusok is. Elmondható, hogy mivel új kinevezések nem történtek, az ókori Közel-Kelethez köthető tárgyak oktatása szempontjából a világháború, a forradalmak és Trianon sokkja nem okoztak komolyabb változást (ez akkor is igaz, ha az intézményi keretek kialakulásával az oktatás szervezetiileg is beépült a bölcsészkar rendszerbe).⁸² A világháború éveiben is a fent említettekhez hasonló kurzusok meghirdetését láthatjuk tehát. Nyelvészeti-filológiai oldalról a tanrendekben mindig az *Indogermán és keleti nyelvészet* címszó alatt láthatjuk az órák meghirdetését, a történeti jellegű kurzusok értelemszerűen a történelem (a tanrendben többnyire *Történet* címszóval) keretében jelentek meg. A két terület nem különült el élesen egymástól, előfordult, hogy egy adott kurzus mindkét helyen szerepelt, voltak nyelvi órák a történelem szak alatt, és történelmiek a filológusok számára.

Goldziher Ignác a háború alatt (és később is) egy-két szír kurzust leszámítva már csak arab nyelvvvel és a Koránnal, az iszlámmal foglalkozó órákat tartott, előadásokat és szemináriumi gyakorlatokat egyaránt (az iszlám jogot tárgyaló előadása a jogi karon is meghirdetésre került az 1918/19-es tanév 2. félévében). Mellette rendszeresen tartott perzsa kurzusokat a Vámbéry-tanítvány Kégl Sándor, azonban nem ó-, hanem a középperzsát, ami jelentősen eltért az ókorban használt nyelvtől (és nem ékírással írták). Első lépésként hasznos lehetett volna, de nem volt folytatása sem a nyelvészeti, sem a történeti tematikában (óperzsa tanulására csak a tárgyalt korszak utolsó részében lett lehetőség). Mahler Ede hol felváltva, hol külön-külön hirdetett Egyiptommal, illetve Mezopotámiával foglalkozó történeti és nyelvi előadásokat, valamint „haladottaknak” gyakorlati órákat is. Ekkor is szerepelt előadásai között az a terület, amellyel nemzetközi hírnevet szerzett, a kronológia. Előfordult, hogy e témájú előadását kifejezetten történelem szakosoknak hirdette meg, de ami a közoktatás számára fontosabb, az ókori kronológiai kurzusa a tanárképző intézeti előadások közt is szerepelt. Az 1917/18-as

⁸⁰ Horváth 1985, 95; számomra is meglepő volt, hogy már az 1870-es években létezett az assziriológia kifejezés.

⁸¹ Irsay-Nagy 2010, 24.

⁸² E rész megírásához elsődleges forrásul szolgáltak az egyetemi tanrendek, illetve almanachok, melyekhez csaknem hiánytalanul hozzájutottam.

tanévben hallgatói pályázatot írtak ki *Szociális törekvések és törvények az ókori Keleten* címmel. A háború alatt a szabadságos, illetve leszerelő besorozott hallgatók miatt előfordult, hogy nyáron pótfélévet hirdettek, kevesebb, de lényegében változatlan tárgyakkal.

A világháború vége és a forradalmak időszaka tehát a karon oktatók, az ókori Közel-Kelettel kapcsolatos tárgyak szempontjából nem okozott változást, sőt eljáróban elmondható, hogy a szervezeti változások sem módosították a kurzuskínálatot. A sémi nyelvek tanítása folyamatosan biztosított volt, a hallgatók legalább két ilyen nyelvvel megismerkedhettek itt töltött éveik alatt (keves olyan félév volt, ahol csak két sémi nyelvi kurzus került meghirdetésre). E nyelvi kurzusokat Goldziher, Kmoskó Mihály, Mahler Ede, Dávid Antal és az orientalista Pröhle Vilmos tartották (rövid ideig a turkológus Németh Gyula is tanított arab nyelvet). A két állandóan oktatót sémi nyelv az arab és az akkád volt, e mellettük szírül, héberül és óségi nyelvekkel találkozhattak a hallgatók, annak függvényében, hogy mikor látogatták az egyetemet. A sémi nyelvek mellett Mahler Ede rendszeresen tanított egyiptomit, hol hieroglif, hol hieratikus feliratokon keresztül képezve hallgatóságát.

A történeti kurzusokra rátérve, Mahler többé-kevésbé ugyanazokat a tárgyakat tanította nyugdíjba vonulásáig, s a tanításba nemcsak változatosságot, eredeti szint is hoztak az új oktatók, Dávid Antal és Pálfi János. Ahogy láttuk, előbbinek Mezopotámia, utóbbinak Egyiptom volt a fő szakterülete; a meghirdetett kurzusok alapján elmondható, hogy Dávid inkább filológus, Pálfi inkább történész szemmel nézett választott ókori civilizációjára. A kurzusok közül érdemes kiemelni azokat a sorozatokat, amelyeket Mahler és Pálfi tartottak: több féléves kurzusokról volt szó, ahol Mahler zömmel a kronológiai ismereteket tanította, mindig kiemelve egy-egy területet, de előfordultak történelmi sorozatai is. Pálfi János pedig Egyiptom kultúráját, gazdaságát, külfecapcsolatait világította meg ily módon, tehát aki érdeklődött az adott terület iránt, több félév hallgatásával teljes képet kaphatott.

Előfordult, hogy nemcsak szaktanárok oktattak a vizsgált területhez tartozó tantárgyakat. Hekler Antal, a hazai klasszika-archeológia egyik megalapítója két alkalommal tartott egyiptomi művészetet a harmincas években, és mindkétszer meghirdette a tanárképzősöknek is. Más keleti területeket sajnos nem tanított. A bibliográfus Gulyás Pál, aki rövid ideig az Országos Széchenyi Könyvtár igazgatója is volt, három félévben hirdetett ókori könyvtárakról szóló kurzust; külön figyelmet érdemel ezek közül az első, az 1925/26-ban megtartott, Az ókori keleti népek könyvtárai címet viselő órája. Ebben az időben kevés, ásatáson fellelt archívumról lehetett beszámolni. Bár nagy mennyiségű tábla került elő, ezek jelentős része rablóásatásból származott, így helyhez kötni sem lehetett őket. A ninivei könyvtár mellett a nippuri ásatásokról került elő komoly táblamennyiség. Az ekkoriban Ur városában induló feltárások meg nem jártak táblaleletekkel, és bár Kis-Ázsiából évtizedek óta kerültek be az úgynevezett „kappadókiai táblák” a világ nagy múzeumaiba, a szövegek lelőhelyén, Kültepe dombja mellett épp ebben az évben találják meg az első táblákat. Ugarit felfedezésére még néhány évet várni kellett. Az említett könyvtárak, archívumok mellett még az alexandriai könyvtárról lehetett beszélni (bár az is csak földrajzilag feküdt keleten, kultúrájában a klasszikus műveltséganyagot hordozta), esetleg Pergamon kerülhetett szóba, de ezekkel együtt is kíváncsi vagyok, mivel töltötte ki Gulyás a félévet.

A bölcsészkaron oktatók összegzéseként elmondható: mindaz, hogy egyfelől rendelkezésre álltak azok az oktatók, akik az alaptárgyakat, azaz elsősorban a különböző sémi nyelveket tanították, másfelől a kifejezetten az ókori Közel-Kelettel foglalkozó szakemberek, elsősorban az ifjabb generáció kifejezetten korszerű ismereteket közvetítettek, nemcsak tartalmában, hanem szerkezetében is.

3. A Hittudományi Kar

A hittudományi karon, jellegéből fakadóan korán foglalkoztak a keleti nyelvek oktatásával. Annak az igénye, hogy az ismereteket más irányban is bővíteni kellene, a 20. század elején is megmutatkozott. Érdekes adalék ehhez, hogy Giesswein Sándor pápai prelátus, országgyűlési képviselő 1911-ben azért szólalt fel a parlamentben, hogy a teológiai fakultást fejlesszék összehasonlító vallástudományi, egyiptológiai, assziriológiai és szociológiai tanszékekkel.⁸³ E tanszékek megszületésére még nagyon sokat kellett várni, és nem a teológián jöttek létre, mindenesetre ez a felvetés mutatja, hogy a Hittudományi Kar is igyekezett lépést tartani a tudomány fejlődésével.

Számos nagy oktatót lehetne kiemelni, ugyanakkor az a veszély is fenyeget, hogy az adott kurzuson elsősorban teológiai kérdések hangzottak el. Az alábbiakban csak a két assziriológus életét részletezem, és megemlítek néhány másik oktatót is.

Kmoskó Mihály (1)

A vitathatatlanul nagy formátumú tudós napjainkban ellentmondásos (azaz sajnos nagyon is egyértelmű) közéleti tevékenysége miatt került az érdeklődés homlokterébe. Akkori tettei, melyekre a későbbiekben kitérek, nem homályosíthatják azonban el azt a tényt, hogy többek között a hazai assziriológia egyik megalapítóját tisztelhetjük benne.

Kmoskó Mihály 1876. augusztus 29-én született Illaván, a mai Szlovákia területén. Középiskolai tanulmányait Trencsénben, a kegyesrendi főgimnáziumban végezte, majd a bécsi Pázmáneumban tanult teológiát. 1897-ben szentelték pappá, s további két évet tanult az Augustineumban.⁸⁴ Ebben az időben fordult érdeklődése a közel-keleti nyelvek felé: a teológián alaposan megtanulta a héber, a különféle arámi nyelvjárásokat, kora tekintélyes tudósaitól tanult arab paleográfiát és akkád nyelvet, sőt behatóan foglalkozott a sumerral is.⁸⁵ 1899-től kezdődnek vándorévei, amikor ösztöndíjjal sikerül eljutnia Bejrútba, s tanulmányai közben onnan elindulva bejárja a Szentföldet és környékét. A következő évben Londonba, majd Párizsba megy tanulni, ahol nemcsak az iskolái, hanem a British Museum és a Louvre közelsége is segíti ismeretei elmélyítésében.⁸⁶ Két év papi ténykedés után a papnevelde tanfelügyelője lesz. 1907-től magántanárként tanított a hittudományi karon, majd 1910-től lett nyilvános rendes tanár.⁸⁷ Kezdetben az ószövetségi szentírástudomány tanára, de a magával hozott ismeretek, az új, érintett tudományterületekben való jártassága és széles látóköre hamar kellemetlen helyzetbe hozta: mivel kritikusan szemlélte a Biblia hagyományos megközelítését, olyan új gondolatokat tanított, amelyek a kritizált megközelítés tekintélyét ásták alá, sokan még katolikus hitét is kétségbe vonták. A támadások elkeserítették, ezért 1914-ben a keleti nyelvi tanszék katedrájára jelentkezett, ahol örömmel fogadták. Kinevezése a következő évben történt, ahol egészen 1923-ig, bölcsészkarra való átköltözéséig maradt.⁸⁸

A háború alatt egy megbízást teljesítve Kis-Ázsiába ment annak kipuhatolására, átvehetik-e a központi hatalmak misszionáriusai az antant-beliek helyét, de látta, hogy erre nincs esély.⁸⁹

⁸³ Kulcsár 1982, 80.

⁸⁴ Pataky 1937, 3–4.

⁸⁵ Uo, 4. és Hermann – Artner 1938, 512.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Pataky 1937, 4–5.

⁸⁸ Hermann – Artner 1938, 514–515; Pataky 1914-es kinevezéséről tud (5–6.).

⁸⁹ Pataky 1937, 6.

Szintén erre az évekre tehető közéleti aktiválódása is: A Cél című folyóiratban jelent meg nagy feltűnést keltő, élesen antiszemita cikksorozata *Sémi lélek – zsidó lélek* címmel. Az 1918/19-es tanévben ő volt a kar dékánja; e minőségében kellett szót értenie a köztársaság kikiáltása utáni kormányzattal, ami nem bizonyult könnyű feladatnak, mert többnyire ellenségesen viszonyultak hozzá.⁹⁰ A Tanácsköztársaság megalakulása után igen vitatott lépésre szánta el magát: minden előzetes bejelentés vagy az ügyek átadása nélkül elmenekült, és csak a kommün bukása után tért haza. Tettét némiképp érthetővé teszi, hogy mint közismert antiszemita, félt a halálbüntetéstől.⁹¹ A kar igazoló bizottságot küldött az eset kivizsgálására, amely végül 1922/23-ban felmentette a vádak alól.⁹² Szintén az ő nevéhez fűződik az 1919/20-as tanévben az a javaslat, mely a hittudományi karon egyfajta numerus clausus bevezetését eredményezte a nemzetiségnek tekintett zsidósággal szemben⁹³ (és amely javaslat „ihletet adott” az országos törvénynek). Ezt követően antiszemita röpiratok sorát gyártotta, sőt népgyűlésen is szónokolt.⁹⁴ Szélsőséges antiszemitizmusára jellemző, hogy az Ebredő Magyarok könyvtárának első kiadványa az ő műve volt (*A zsidóság világművelési törekvései*. Bp., 1921).⁹⁵ A hittudományi karon már csak néhány évet töltött (ezalatt lett az MTA levelező tagja), s a felmentő ítéletével egyidőben lett a bölcsészkaron Goldziher Ignác utóda.⁹⁶

Az ókori Közel-Kelettel kapcsolatos tudományos tevékenysége erre az időszakra esik.⁹⁷ Magántanári habilitációját a hellénisztikus kori zsidóság történetéből írta. Nemzetközi elismertséget elsősorban az ókeresztény szír szövegek latin nyelvű, kommentált közzétételével szerzett, de maradandónak bizonyult egy sumer uralkodó, Gudea egyik szövegrészletének értelmezése is. Magyar nyelvű munkássága több szempontból is jelentős. Nemcsak egyiptomi és sumer nyelvű fordításokat közölt, nemcsak azért méltó a figyelemre, mert elsőként fordította magyarra Hammurapi törvénykönyvét, hanem folyamatosan tudósított Flinders Petrie ásatásairól a Sinai-félszigeten, valamint ismertette az assuri ásatásokról előkerült legújabb királyfeliratokat is. Tevékenysége révén tehát a tudományos közvélemény naprakész lehetett a külföldi műhelyek munkáiban. Ilyen irányú tudományos aktivitását szakította meg a két forradalom, illetve igen kérdéses közéleti szerepe, majd menekülése. A bölcsészettudományi karra átkerülve már „csak” addigi munkásságával és tanóráival járult hozzá az ókori Közel-Kelet iránt érdeklődő hallgatók fejlődéséhez, tudományos érdeklődése más, az akkori politikai igényeknek jobban megfelelő terület felé fordult, ahogy a bölcsészakárnál ismertetett hátralévő életpályájában láthattuk.

Aistleitner József

Kmoskó Mihály mellett a másik, a hittudományi karon tanító jelentős tudós, aki az assziriológiában is letette névjegyét. Nemzetközi hírnevet azonban az ugaritológiában szerzett.

Aistleitner József 1883-ban született Sopronban, ahol egész a középiskoláig tanult. Teológiai tanulmányait Győrben és Bécsben folytatta, utóbbi városban szerzett doktorátust 1907-ben. Néhány papi szolgálatban töltött év után 1909-től egészen egyetemi tanári

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Uo., 6–7.

⁹² Uo. 7. és Hermann – Artner 1938, 529.

⁹³ Hermann – Artner 1938, 529.

⁹⁴ Komoróczy 2010.

⁹⁵ Ungvári 2010, 233; meglepő, hogy ugyanitt jelentéktelennek nevezi Kmoskót, valószínűleg nemcsak tájékozatlanságból, hanem mert az antiszemita mozgalomra csakugyan kisebb hatást gyakorolt, mint a vele párhuzamba állított Szabó Dezső.

⁹⁶ Hermann–Artner 1938, 532.

⁹⁷ Műveinek ismertetése Pataky 1937, 8–11, Hermann – Artner 1938, 512–513. és Komoróczy 2010 alapján.

kinevezéséig a győri katolikus tanítóképzőben oktatott, közben a budapesti egyetemen történelem-földrajz szakos tanári diplomát szerzett.⁹⁸ Már egyetemre kerülése előtt is publikált sémi nyelvekkel foglalkozó cikkeket, sőt, a Dávid Antalnál említett *Revue d'Assyriologie* hasábjain a sumer nyelvvel kapcsolatban jelent meg írása.⁹⁹ Az ókori keleti nyelvek ismert szakértőjeként hívták meg tehát a keleti nyelvek tanszékére, Kmoskó Mihály megüresedett helyére. A tanszéket 1925-ben foglalta el, s (kényszer)nyugdíjazásáig ott tanított, utána már csak, Dávidhoz hasonlóan, neki is a lakásán nyílt erre lehetősége.¹⁰⁰

Tudományos pályafutásának Ugarit felfedezése adta az igazi lökést: gyakorlatilag a kezdetektől bekapcsolódott az új szövegkorpusz feldolgozásába, s már a harmincas években is jelentek meg e témájú írásai mind magyar, mind idegen nyelven. Életműve azonban a világháború után teljesedett ki: cikkei mellett, készülő ugariti szótára melléktermékeként előbb az ugariti nyelvtan, majd az első teljes német nyelvű szövegkorpusz jelent meg tollából, ráadásul az akkori magyar viszonyok (illetve saját maga rendőri felügyelete) miatt kéziratos levelek formájában küldte Halléba könyvének anyagát.¹⁰¹ Fő műve, az ugariti szótár már csak halála után (1960) jelent meg. Bár munkásságából az ugaritológia volt a legmaradandóbb, nem szabad megfeledkezni héber és szír nyelvtanáról, Ószövetség-fordításairól, a Mari városában talált akkád szövegekkel kapcsolatos publikációiról sem.¹⁰²

4. A kar további oktatói

A fenti tanárok az assziriológia tudományában is komoly szerepet töltöttek be, az alább felsoroltak „csak” a teológiában és a szentírástörténetben voltak járatosak.

Pataky Arnold (1882–1950) Budapesten végezte teológiai tanulmányait, majd Lővenben tanult tovább. 1915-től lett az ószövetségi szentírástudomány tanára. Munkásságában teológiai művek ugyanúgy megtalálhatók, mint a Biblia történetiségét bemutató alkotások.¹⁰³

Martin Aurél (1882–1957) Budapesten, Innsbruckban és Fribourgban végezte a teológiát. 1917-től tanított a budapesti egyetemen, elsősorban egyháztörténetet. Munkái is zömmel egyháztörténetiek, köztük nem egy ókori témájú.¹⁰⁴

Iványi János (1894–1954) Bécsben tanult teológiát, majd ugyanitt keleti stúdiumokat is hallgatott két évig. Teológiai doktorátusa után több évig lelkészkedett, illetve hittantanárként dolgozott. Római felsőbb teológiai tanulmányai után két évvel, 1928-ban került a hittudományi karra, ahol elsősorban ószövetség-történeti kurzusokat tartott. Számos ilyen témájú és szentírástudományi cikke jelent meg magyar nyelven is.¹⁰⁵

5. A karon oktatott tárgyak

A hittudományi kar tárgyaiban annyi a különbség a bölcsészkarhoz képest, hogy az Ószövetséggel kapcsolatban érthető okokból a teológiai jellegű kérdések kerültek előtérbe. Ennek megfelelően az egyes ószövetséggel foglalkozó tárgyak mögött ritkán találni olyat, ami témánk szempontjából érdekes lenne. Ugyanakkor elmondható, hogy a vizsgált időszakban

⁹⁸ MKL.

⁹⁹ Czeglédy 1960, 299, 4. lj.

¹⁰⁰ Komoróczy 2010.

¹⁰¹ Czeglédy 1960, 300. és Komoróczy 2010.

¹⁰² Czeglédy 1960, 299. és MKL.

¹⁰³ MKL, Pataky Arnold

¹⁰⁴ MKL Martin Aurél.

¹⁰⁵ MÉL, Iványi János.

folyamatosan zajlott a különböző sémi nyelvek oktatása (héber, palesztinai és edesszai arámi, arab, sőt, előfordult szórványosan az akkád nyelv és a sémi paleográfia is). Ehhez társultak azok a történeti stúdiumok, melyek az Ószövetség történeti háttérét kívánták felrajzolni. Nagyon fontos többlet a bölcsészkar oktatáshoz képest, hogy rendszeresen szerepelnek a Szentfölddel kapcsolatos történeti, mind ó-, mind újszövetségi kurzusok. Már a tárgyalt kor elején előadást tartottak Jézus nyilvános életének kronológiájáról, s folyamatosan meghirdetésre kerültek az ószövetség egyes fejezeteinek történelmi háttérével, a zsidó háborúval, Iudea provincia történetével foglalkozó tanórák. Egy alkalommal Pataky Arnold olyan félévet tartott, amelyben kifejezetten a legújabb ásatási eredményekre koncentrált, de a korabeli más vallások és a kereszténység kapcsolatáról szóló kurzusokat is meghirdettek több alkalommal. Témánk szempontjából kiemelt figyelmet érdemel a *Bábel és Assur vallása* című előadás. Szinte biztos, hogy a címadás nem véletlen: Dávid Antal azon könyve ihlethette, mellyel kapcsolatban Németh Gyula plagizálással vádolta meg a szerzőt, de amelyről még 1963-ban is azt írták tanítványai, hogy megkerülhetetlen munka.¹⁰⁶

6. Az egyetemi oktatás értékelése

A két karon oktatott tárgyak rövid összefoglalásában már elhangzott, hogy amire a kor felfogása szerint akár egy assziriológusnak, akár egy egyiptológusnak, akár a térség ókori történetével foglalkozó történésznek vagy hittudósnak szüksége volt, annak alapjait az egyetemen tanuló diákok elsajátíthatták. Ahhoz, hogy az alapoknál mélyebb ismereteket szerezzenek, nem a megfelelő oktatók hiányoztak, hanem a megfelelően felszerelt könyvtárak, illetve bizonyos esetekben a terepismeret. Nemcsak a nyelvi, hanem a történeti kurzusok is a kívánt mennyiségben jelentek meg, és szigorúan a címek alapján (ami megtévesztő is lehet) elmondható, hogy korszerű ismereteket közvetítettek az előadók.

Szólni kell néhány olyan területről, melyről nem dönthető el, hogy tárgyaltattak-e az általános témájú előadásokban vagy sem, mindenesetre kifejezetten nekik rendelt kurzusokkal nem találkozunk.

A hettitákról már a húszas években is olyan mennyiségű ismeretanyag állt rendelkezésre, hogy könnyedén önálló félévet lehetett volna tartani pusztán a régészeti emlékek felsorolásával. Valószínűleg az riasztotta el az oktatókat (elsősorban Mahler Edét, mert sem Dávid Antal, sem Pálfi János nem hirdettek, de nem is hirdethettek általános előadásokat; Pálfi a harmincas években tartott történelmi proszemináriumokat, de előadást nem), hogy a hettita nyelvet nem ismerték, a fordítást is tartalmazó szövegkiadások közül még kevés jelent meg, bár a harmincas években már lehetett volna ilyenekkel találkozni. Az ugariti felfedezések szintén hiányoztak (ismétlem, legalábbis a kurzusok címei alapján). E hiány a hittudományi karon azért is meglepő, mert ahogy életrajzánál szóba került, Aistleitner József az ugaritológia területén alkotott maradandót, és nagyon korán bekapcsolódott a kutatásokba. Igaz viszont, hogy a teológián kifejezetten ugariti témájú kurzust legfeljebb nyelvóráként lehetett volna tartani.

A bölcsészkar kurzuskínálataiból kiolvasható, hogy több órát is meghirdettek a tanárképző intézet hallgatóinak szánt előadások között, tehát előfordulhatott, hogy a tanár korszerűbb ismeretekkel rendelkezett, mint ami az általa tanított tankönyv anyagában szerepelt. Érdekes kérdés lehet, hogy ez esetben hogyan oldotta fel a saját tudása és a tankönyvben leírtak közti ellentmondást.

¹⁰⁶ Az ELTE 1963. május 31-ei tanácsulése.

Bibliográfia

- Czeglédy 1960 Károly Czeglédy: *Joseph Aistleitner* (1883–1960). In: Acta Orientalia Hung. 10. (1960), 299–300.
- Halmos 2011 Halmos Sándor: *Goldziher Ignác pályájának fontosabb állomásai*. In: Remény 2011. 2. szám. <http://www.remeny.org/remeny/2011-2-szam/halmos-sandor-goldziher-ignac-palyafutasanak-fontosabb-allomasai/>
- Hazai 1976 Hazai György: *Vámbéry Ármin. A múlt magyar tudósai*. CD-ROM. Akadémiai Kiadó – Arcanum Adatbázis Kft, Budapest, é. n.
- Hermann – Artner 1938 Hermann Egyed – Artner Edgár: *A hittudományi Kar története 1635–1935*. A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Története I. Pázmány Péter Tudományegyetem, Budapest, 1938. (Az 1790–1935 közti részt Artner Edgár írta.)
- Horváth 1985 Horváth Judit: *A magyar egyiptológia története*. Egyiptológiai füzetek II. ELTE Egyiptológia Tanszék, Budapest.
- Irsay-Nagy 2010 Irsay-Nagy Balázs: *100 éves az ókori Kelet kutatása és oktatása*. In: Szandtner Veronika (szerk.): 375. Történelem és régészet az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. Budapest, 2010. december, 24–29. http://www.btk.elte.hu/file/unnepi_magazin.pdf
- Kelecsényi 2013 Kelecsényi Ágnes (projektfelelős): *Kelet-kutató dervisruhában. Vámbéry Ármin (1832–1913) és hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*. Készítette halálának 100. évfordulóján a Keleti Gyűjtemény. <http://vambery.mtak.hu/index.html>
- Komoróczy 2010 Komoróczy Géza: *Az ókori Elő-Ázsia a pesti egyetemen: nemzeti célok vagy tudományos kutatás*. Kétezer 2010/12. <http://ketezer.hu/2010/12/komoroczy-geza-az-okori-clo-azsia-a-pesti-egyetemen-nemzeti-celok-vagy-tudomanyos-kutatas/>
- Kulcsár 1982 Kulcsár Erzsébet: *Egyetemünk kérdései az országgyűlésen 1825–1944*. Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 9. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
- MÉL *A Magyar Életrajzi Lexikon* egy címszava. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC06707/06858.htm>
- MKL *A Magyar Katolikus Lexikon* internetes változatának címszavai. <http://lexikon.katolikus.hu/>
- Pálfi – Tanos 2006 Pálfi Zoltán – Tanos Bálint: *A sumer-magyar hit és a sumerológia*. In: Ókor 5 (2006)/3–4, 100–106.
- Pataky 1937 *Emlékbeszéd Kmoskó Mihály rendes tag felett*. A Szent István Akadémiának 1931. évi október hó 23-án tartott együttes ülésén elmondta Pataky Arnold rendes tag. Stephaneum Nyomda R. t., Budapest.
- Rezsabek 2010 Rezsabek Nándor: *Az utolsó magyar polihisztor. Mahler Ede kronológus emlékezete*. Aura Kiadó, Budapest.
- Simon 2000 Simon Róbert: *Goldziher Ignác* (Vázlatok az emberről és a tudósról). Osiris Kiadó, Budapest.
- Simon 2000a Uő: *Adalékok a nemzeti és a polgári fejlődés antinómiáinak és egy tudomány születésének kelet-közép-európai összefüggéseibe*. In: Simon 2000, 21–83. (1. megjelenés: Magyar Filozófiai Szemle 1982/3, 336–379.)
- Simon 2000b Uő: *Goldziher és Vámbéry* (Két választás Magyarországon). In: Simon 2000, 177–203.
- Szentpétery 1935 Szentpétery Imre: *A Bölcsészettudományi Kar története 1635–1935*. A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Története IV. Pázmány Péter Tudományegyetem, Budapest.
- Szögi – Zsidi 1995 Szögi László. – Zsidi Vilmos (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi közgazdasági felsőoktatás történetéből*. A „75 éve alakult az első Közgazdaságtudományi Kar Magyarországon” című tudományos konferencia előadásai. A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Levéltárának Kiadványai 2. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest.
- Szögi 1995 Uő: *A közgazdasági képzés Magyarországon a Keleti Kereskedelmi Akadémia alapításáig*. In: Szögi – Zsidi 1995, 5–47.
- Ungvári 2010 Ungvári Tamás: *Csalódások kora. A „zsidókérdés” magyarországi története*. Scolar, Budapest, 2010.
- Zimonyi 1991 Zimonyi István: *Kmoskó Mihály és a magyar őstörténet*. In: Kincses Nagy Éva (szerk.): *Őstörténet és nemzettudat, 1919–1931*. Balassi Kiadó, Szeged. A könyv digitalizált változatának egy fejezete: <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/ostortenet-nemzettudat/ch12.html>
- Zsidi 1995 Zsidi Vilmos: *A budapesti közgazdaságtudományi kar története 1920–1948*. In: Szögi – Zsidi 1995, 83–98.

Jegyzőkönyvek

A Magyar Királyi (Pázmány Péter) Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Kari Tanácsának alábbi jegyzőkönyvei (ELTE Levéltára):

1920.06.01, VI. rendes ülés:	1188/1919–20 D. sz.
1921.05.09, VI. rendes ülés:	2126/920–21 D. sz.
1922.06.01, V. rendes ülés:	87262/922
1922.10.30, I. rendes ülés:	2859/1922–23 R. sz.
1923.04.19, IV. rendes ülés:	2356/922–23 D. sz.
1923.06.01, V. rendes ülés	8132/922–23 R. sz.
1923.09.17, I. rendkívüli ülés:	844/1923–24 D. sz.
1924.03.21. és 26, IV. rendes ülés:	5722 és 6320/923–24 R. sz.
1924.09.11, I. rendkívüli ülés:	317 és 2348/924–25 R. sz.
1925.01.14, III. rendes ülés:	1331/924–25 D. sz.
1925.09.14, I. rendkívüli ülés:	2112 és 3002/925–26
1927.10.03, I. rendes ülés:	2873/927–28 és 4267/928
1929.06.21, VII. rendkívüli ülés:	2793/1929–30 és 3009/1929–30
1930.06.02. IX. rendes ülés:	(Az iktatószámot elfelejtettem felírni, az ELTE Lt 8/a 35. kötetben található.)
1931.10.15, II. rendes ülés:	(Az iktatószámot elfelejtettem felírni, az ELTE Lt 8/a 37. kötetben található.)

Az ELTE Egyetemi Tanácsának jegyzőkönyve az 1963. május 31-ei üléséről:

http://library.hungaricana.hu/hu/view/ELTE_ET_1962_1963_2/?pg=177&layout=s